

МАЛИНОВСЬКИЙ Артур – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського літературознавства, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65044, Україна (malinowski_artur@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5687-6413>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.45.21>

Бібліографічний опис статті: Малиновський, А. (2021). «Татарские набегы» Г. Ф. Квітки-Основ'яненка: від завоювання фронтирів до утворення культурного тигля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 45, 240–251.* doi: 10.24919/2522-4565.2021.45.21.

«ТАТАРСКИЕ НАБЕГИ» Г. Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА: ВІД ЗАВОЮВАННЯ ФРОНТИРІВ ДО УТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ТИГЛЯ

Анотація. У статті йдеться про один із «харківських» текстів Г.Ф. Квітки-Основ'яненка «Татарские набегы». Розглянуто актуальну з погляду національної ідентичності, становлення української державності проблему фронтиру як виразного втілення етнокультурного, геополітичного, територіального пограниччя. **Мета дослідження** – з'ясувати механізм сполучення категорії історичної пам'яті з реконструюванням фронтиру, між-національного прикордоння та етнокультурної розмаїтості Слобожанського регіону. **Методологія дослідження** пов'язана з обґрунтуванням поняття фронтирного тексту як крос-культурного утворення на помежж'ї антропології, геопоетики, постколоніальної теорії та ін. При цьому фронтір постає надто рухливою категорією, пов'язаною з просуванням углиб степену, освоєнням Дикого поля, перетворенням стихійних поселень на цивілізаційні оази. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше простежено зв'язок між просторовим пограниччям і текстовою структурою, зроблено висновок про можливість категоризації так званого тексту фронтирного типу. Такий тип кореляції між об'єктним і суб'єктним планами створює особливе напруження, своєрідне «мерехтіння» кордонів, зону відчутної сенситивності, яку читач пізнає крізь призму історичної пам'яті, зафіксованих в усній або писемній традиціях національних наративів. Зосереджено увагу на кшталтуванні кордонів Слобожанщини як поліетнічного регіону України, якому притаманні ознаки культурної відкритості, семантичної продуктивності, діалогічності.

Наголошено на важливості номадизму як специфічного концепту етнокультурного пограниччя та потужного євразійського чинника української історії. Простежено вплив кочівницького національно-етнічного компоненту на

становлення української ментальності, з'ясовано механізми перетину кордонів як надзвичайно продуктивних із погляду державотворення культурних акцій. Уведено поняття культурного тигля як культурної та етнічної мішанини, відтвореної в межах художності першої половини XIX ст. Проблему фронтиру розглянуто в інтердисциплінарній площині, отже, людина лімінального типу або певний хронологічний проміжок, відрізок життя розкриваються повніше під кутом зору національної психології, історії, соціокультурних обставин.

Ключові слова: етнокультурний, ідентичність, номадизм, пограниччя, регіон, фронтир.

MALYNOVSKYI Artur – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of General and Slavic Literary Studies, Odesa I. I. Mechnikov National University, 24/26, Frantsuzkyi bulvar str., Odesa, 65044, Ukraine (malinowski_artur@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5687-6413>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.45.21>

To cite this article: Malynovskyi, A. (2021). «Tatarskye nabehy» H. F. Kvitky-Osnov'ianenka: vid zavoiuvannia frontyryv do utvorennia kulturnoho tyhlia [Tatar raids by G. F. Kvitka-Osnovjanenko: from the conquest of the frontiers to the formation of a cultural crucible]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 45, 240–251. doi: 10.24919/2522-4565.2021.45.21 [in Ukrainian].

TATAR RAIDS BY G.F. KVITKA-OSNOVJANENKO: FROM THE CONQUEST OF THE FRONTIERS TO THE FORMATION OF A CULTURAL CRUCIBLE

Summary. The article is about one of the “Kharkov” texts of G. F. Kvitka-Osnovyanenko “Tatar raids”. The problem of the front as a clear embodiment of ethnocultural, geopolitical, territorial frontier, which is relevant from the point of view of national identity and formation of Ukrainian statehood, is considered. **The purpose of the study** is to find out the mechanism of combining the category of historical memory with the reconstruction of the front, interethnic border and ethnocultural diversity of the Slobozhansky region. **The research methodology** is related to the substantiation of the concept of frontal text as a cross-cultural formation on the border of anthropology, geopoetics, postcolonial theory, etc. At the same time, the frontier appears to be a very mobile category, associated with the advance into the steppe, the development of the Wild Field, the transformation of natural settlements into civilizational oases. **The scientific novelty** is that for the first time, the connection between the spatial boundary and the text structure was traced, and a conclusion was made about the possibility of categorizing the so-called frontier-type text. This type of correlation between object and subject plans creates a special tension, a kind of “flicker” of borders, a zone of tangible sensitivity, which the reader learns through the prism of historical memory, recorded in oral or written traditions of national narratives. The focus is on shaping the borders of Slobozhanshchyna as

a polyethnic region of Ukraine, which is characterized by signs of cultural openness, semantic productivity, dialogicity.

*The importance of nomadism as a specific concept of ethnocultural frontier and a powerful Eurasian factor in Ukrainian history is emphasized. The influence of the nomadic national-ethnic component on the formation of the Ukrainian mentality is traced, the mechanisms of crossing borders as extremely productive cultural actions from the point of view of state formation are clarified. The concept of the cultural crucible as a cultural and ethnic mixture, reproduced within the framework of the art of the first half of the XIX century, was introduced. **Conclusions.** The problem of the frontier is considered in the interdisciplinary plane, therefore, a person of the liminal type or a certain chronological interval, a segment of life are revealed more fully from the point of view of national psychology, history, socio-cultural circumstances.*

Key words: *ethnocultural, identity, nomadism, frontier, region, frontier.*

Постановка проблеми. Актуальним сьогодні є вивчення механізмів і принципів утілення лімології, психології пограниччя, культурного помежів'я в літературному тексті. Цей антропологічний аспект безпосередньо відбитий у структурі надто знакового з погляду регіональної географії тексту Г. Квітки-Основ'яненка. Передовсім ідеться про вибір форми репрезентації національної минушини, яка частково збігається з предметом зображення, побутуванням історичного матеріалу у свідомості нащадків. Повість «Татарские набеги» супроводжується жанровим автокоментарем – «выдержки из памяти», що вказує на відносно вільний порядок розташування описів подій, компіляційне поєднання в межах нової цілості фрагментів власних творів і більшу відкритість до читача, намагання спільними зусиллями відновити в пам'яті трагічний перебіг історії. Категорія пам'яті в «Татарских набегах» актуалізує вплив історії на сучасність і, незважаючи на деяку аморфність, мозаїчність структури твору, націлена на віднайдення в архіві минулого, вилучення з нього граничних ліній і кордонів, між якими, власне, вирували бурхливі події модерної української історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному квітковознавстві практично відсутні розвідки про повість «Татарские набеги». Однак ретельно розроблені теоретичні концепції геопоетики, регіональної географії, фронтірної ідентичності, міського тексту дають нам змогу проаналізувати цей текст у міждисциплінарній площині, побачити в ньому перехрещення різних дискурсів. Привертають увагу дослідження Слобожанщини як культурного і цивілізаційного форпосту України, в якому зустрілися різні національні традиції та ідентичності. Саме такій візії харківського регіону як території етнокультурного пограниччя сприяють концепції Ю. Барабаша (2020), Г. Біндер (2011), О. Титар, В. Маслійчука (2017) та ін. Дослідники послуговуються категоріями лімологічного аналізу, фронтірної ідентичності: зіткнення, схрещення, регіональний мультикультуралізм, культурний трансфер. Ці поняття сприяють розумінню повісті Г. Квітки-Основ'яненка як тексту фронтірного типу. Його інтерпретація не обходиться без постколоніальних студій, дослідження тро-

пів колоніального мовлення, імагологічних проєкцій, достеменно розроблених українськими і зарубіжними літературознавцями Т. Гундоровою (2020), Д. Колодзейчик (2010), О. Кіклевичем (2020) та ін. Екскурси в постколоніальну теорію увиразнюють звучання строкатого культурного тигля, дещо іронічно відтвореного Квіткою.

Метою статті є з'ясування механізму сполучення категорії історичної пам'яті з реконструюванням фронтиру, міжнаціонального прикордоння та етнокультурної розмаїтості слобожанського регіону. Доцільним є введення в науковий обіг поняття фронтирного тексту як крос-культурного утворення на помежів'ї антропології, геопоетики, постколоніальної теорії та ін.

Інтерпретація повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Татарские набеги» крізь призму теорії фронтиру передбачає вирішення питання про своєрідність Слобожанщини як географічного, етноментального та культурного прикордоння. Із методологічного погляду надто важливою є можливість застосування цієї теорії до колізій української історії, відвойовування Дикого поля, утворення культурного тигля як специфічного маркеру фронтирної ідентичності. За допомогою крос-культурного аналізу вважаємо за доцільне дослідити механізми сполучення в тексті різних чинників (геополітичного, постколоніального, антропологічного) та їх об'єднання в перспективі історичної пам'яті. Визначення у творі ознак тексту фронтирного типу, безпосереднє співвіднесення його з харківським текстом сприятимуть виробленню типології способів і прийомів зображення прикордоння в українській літературі.

Виклад матеріалу. У повісті «Татарские набеги» відтворено геополітичне зіткнення, подієвий план організовано за принципом відвойовування фронтів, показу анексії та захисту, оборони меж обжитого краю. Кримські татари почували себе господарями дикого степу, мали в ньому свої тимчасові поселення, здійснювали людоловські набіги, грабували, вбивали, вивозили ясир, себто полонених для продажу в Османській імперії або рабської експлуатації в Кримському ханаті. Із метою протистояння свавілля кочовиків переселенці з України споруджували власні укріплення між слободами і згодом заснували козацьке кінне військо вздовж усієї прикордонної смуги. В історико-етнографічному нарисі «О слободских полках» Квітка дає докладний опис складу цих новоутворених полків, торкається питання етнічної строкатості поселенців, ретельно виписує номенклатуру козацької старшини, розділення родин залежно від їхнього службового статусу у війську, підкреслює основну функцію утворених із поселенців полків – «защищали границы нового своего отечества», «с единогодушием удержали избранный ими край за собою». Таким чином, Дике поле явилось тим фундаментом, на якому витворювалася нова українська ідентичність, у помежів'ї цивілізації й детериторіалізованого простору кочів'я формувався національний характер.

І. Лисяк-Рудницький, простежуючи ментальний вплив євразійського кочового компоненту, слушно зауважує: «Українською людиною пограниччя

був козак, що в 16–17 століттях став репрезентативним типом свого народу» (Лисяк-Рудницький, 1994, с. 5). Пасіонарність цього типу в його потужній націєтворчій силі, проникненні в інші регіони України, «організація, що спонтанно виросла на пограниччі, почала ступнево відігравати щораз важливішу роль у житті осілого запілля», відбувалося масове покозачення майже всіх верств населення. Цьому руху відповідала ресемантизація, перенесення назви «Україна» з пограничних зон на запілля, отже, можна висновувати про новий етап українського державотворення (Лисяк-Рудницький, 1994, с. 6). М. Грушевський убачав у розселенні на східному пограниччі рушійний фактор української історії, яка живиться пасіонарною зустріччю етносів, культивуванням фронтиру як передумовою народження селянського осілого антропологічного типу. «Енергія соціальної і політичної боротьби заривається в степовий переліг московського пограниччя, кривава війна переходить в епопею здобутків українського плуга» (Грушевський, 2007, с. 141). Промовисто описує колізію меча і плуга Квітка в зіткненнях мирної праці орача зі стихійною дикою силою татар, яких могла налякати лише зброя. Тактика козаків-поселенців була скерована на витіснення кочовиків з осілих територій, попередження їхніх наступів і облаштування нових укріплень. Просування вглиб степу, до граничної смуги, тайло найбільшу небезпеку, набуваючи почасти ознак міфологічного перетину кордону та ініціації, стаючи простором смерті. Такою віддаленою була Барвінкова Стінка, «граница», «самая Орда», «куда ворон и костей наших не заносил», натомість «оттуда много приносил христианских». Проте всередині поселень було не менш небезпечно, оскільки напади були хаотичними, непередбачуваними, раптовими. «Довольно было одного слова «Орда!» – и все цепенело, все мертвело от страха, и не смел никто защищаться или избегать беды... Вскракали татары в улицы, гикают, скачут... вскакивают в избы, забирают, что можно, лошадей, скот сгоняют в одно место, ловят людей» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 526–527). Відтворюючи масштаби страху від істерії татарських набігів, Квітка використовує власні «малоросійські анекдоти» про братів, які сховалися на печі, під мостом і на груші, а згодом унаслідок своєї недолугості видали себе. Подібно до історії з братом, який намагався сховати від татар батькову скриньку, за принципом кумулятивного нанизування побудована комічна історія про скарб Тимоша Телембаха та його дружини Пріські, які через обдурювання один одного втратили своє багатство. Очевидно, анекдотична фабулярність із притаманною їй оказіональністю давала змогу більш рельєфно показати наслідки набігів зсередини, у побутовому переломленні. Присутність цих вставок у цілком історичній оповіді продиктована щонайменше спробами письменника, з одного боку, оживити минуле, психологізувати його подробицями емоційного сприйняття небезпеки, а з іншого – уникнути відповідальності за достовірність викладеного з позицій не свідка подій, а радше транслятора квазіісторичних наративів, посередника між читацькою аудиторією та історією як архівуванням звичаєвих норм, приватного життя тощо. Найголовніше, ця жанрова настанова максимально наближає читача до сприйняття подієвого

плану в ситуації розказування, імпровізованого відтворення минулого *тут і зараз*, саме у цей момент комунікації.

Загострене відчуття фронтиру як гіперболізація страху й небезпеки від кочовиків подане саме в анекдотичній формі, що в ній оголено межі об'єкта оповіді та ситуації розказування, словесної імпровізації, читач нібито опиняється у самій гушчині подій. Постійне очікування біди призводить до того, що неподалік Харкова сотник сприймає завивання вітру в порожній бочці за гарматну стрілянину. Комізм сцени підсилений тим, що слідом за нагнітанням страху й урочистим виступом сотника перед народом наступає його самовикриття, висвітлення в карикатурному світлі. Схожий епізод із генерал-губернатором, яким страх оволодіває настільки, що нечітко прочитане донесення з плутаниною слів «покушение» та «по кушанье» посіяло суцільну паніку, яка розростається в чутках і плітках, виливаючись у гротескную картину мобілізації. Розвінчання недолугості місцевої влади, для якої фізіологічні потреби дорожчі за власну безпеку і яка стурбована не так загрозою татарського нападу, як порушенням звичайного життєвого церемоніалу, подано в контексті інших глузливих історій побутового характеру. Отримавши з білгородської губернії наказ, харківський полковник сподівається на чергові царські привілеї і тому влаштовує урочистий церемоніал розкриття пакету, в якому виявився простий бюрократичний папірець. Ідеться про особливий статус Слобожанщини, звільненої від оброків і мита на продаж вина за віддану службу престолу. У нарисі «О слободских полках» знаходимо підрозділ «Милости царей к слободским полкам», де поміщено авторські коментарі з розлогим цитуванням царських грамот і наказів про даровані козацькій старшині привілеї. Натомість слобожани повинні були захищати прикордоння від татар і відкидати міжусобну ворожнечу з боку гетьманських військ. В оповіді зафіксоване зміцнення козацького війська, паралельне агресії кочовиків: «Чем сильнее татары видели сопротивление в местах, до того почитаемых ими собственными, тем упорнее, сильнейшими партиями нападали на новый край. Уже не набеги, но вторжения сделались...» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 557).

Сила спротиву навалі залежала від консолідації сусідніх етносів та єдності дій прикордонних військ. При цьому виникала ситуація неоднорідного змішання етносів у міжнаціональному плавильному казані. Слобідські полки солідаризуються з росіянами й не знаходять спільної мови з «боговідступниками» «малоросіянами», які прагнули перетягнути слобожан на бік гетьмана. Асиметрична модель міжетнічних відносин насправді виявляється інтегрованою єдністю зі стертими рисами відмінності, вона найбільш пасувала імперській ідентичності, яка не визнавала ні національної мови, ні територіальної автономії. Рамки цієї мозаїчної ідентичності визначають самі слобожани: «Вы говорите, что то москали, а мы казаки, малороссияне, другой язык. Нет, не так. Слушайте: в семье есть Иван, Роман, Никита, разное зовутся, а все дети одной семьи: тот говорит протяжно, другой скоро, тот пришепечывает, но это не мешает, все его слушают, не корят и не насмеваются один над другим. Так и мы

с вами: дети одной матери; бросьте дурачество, возьмитесь за ум, отстаньте; а не то мы, хоть и меньшие вам братья, а примемся вас учить, так тогда держитесь!..» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 561). Передумови такого змішання криються в характері колонізації краю українцями, поляками, т. зв. «черкасами» та іншими «чужоземними» народами, які зазнали уніфікації внаслідок покозачення. Та сліди принесеної з Правобережної, Лівобережної України та Польщі культури не пропали. Про початок цього процесу Квітка сповіщає у спостереженнях над життям слобідських полків. Ясна річ, змішання етносів набувало ознак стихійності й мусило утверджуватися на засадах лояльності як принципу співіснування. О. Титар слушно зауважує: «Важливим фактором еластичності регіональних традицій Слобожанщини є орієнтація на культурного героя-новатора, освоювача як нових земель, так і нових сфер суспільного та інтелектуального життя, героя, співвідносного з героєм фронтиру» (Титар, 2016, с. 117). Отже, роль «переказу» Квітки про колонізатора лісостепу для розуміння слобідського мультикультуралізму є неоціненною. Проте не слід забувати, що ідентичність і життєустрій визначалися саме слобідськими полками, вільною козацькою спільнотою, місцевою елітою, яка, зазнаючи імперського впливу, і сама сприяла помірній українізації Москви. Продуктивність цих взаємовпливів знову ж таки пояснювалася фронтірністю, постійним відчуттям себе у пограниччі, як географічному, так і ментальному. «Слобожанська ідентифікаційна модель закладається як модель порубіжної культури, культури «між» (межової), де головними факторами виступало українсько-російське та землеробське-кочівницьке Прикордоння» (Титар, 2016, с. 160).

Зміни устрою слобідських полків позначалися навіть на звичаєвих нормах, життєвому церемоніалі, наслідуванні *чужих* моделей поведінки. Фіксація цих змін побудована за законами історичного наративу з використанням номенклатурних і статистичних відомостей, причому неприховані проімперські симпатії спрощують завдання, тримаючи Квітку цілком у рамках парадигмальної культури XVIII ст. Ба більше, він майже уподібнюється державному історіографу, коли пише про Катерину: «Вступив на престол, при неусыпном попечении привести в стройный порядок все части государства, благоволила воззреть и на слободские полки...» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 48). Утім, у тексті повісті це перетворення козацьких полків на регулярну армію подано в карнавальному висвітленні, відчутні інтенції антиколоніального мовлення автора, перемежовані з інформативно достовірними реаліями. Карнавальність тут ототожнено з перевдяганням, підміною кодів, що, зрештою, обертається гібридизацією ідентичності («Переименовали и переделали их в гусары...»). При цьому мавпування набуває настільки абсурдних форм, що новоспечені гусари, не обмежуючись лише зовнішньою атрибутикою регулярної армії і вдаючись до *обмоскалення*, вивертають коди національної культури навиворіт. Ця практика розцінюється як антиповедінка, ворожа та агресивна, яка руйнує ментальність зсередини, поневолює слабшого з позицій влади. Козаки, «как по походам намоскалились, то слабеньких и одурачивают». Навіть у дівочькі пісні

проникає цей антинародний елемент, створюючи карикатурні гротескні образи: «все песни были на козаченьков; теперь же молодцы, да *перевернуты* в гусары, не ладятся песни, давай сочинять новые» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 563). Та й оповідач глузує з імперських реалій, вишколеності і штучності бюрократичного апарату: «Административная часть (тьфу ты пропасть, каким словом щегольнул! Как будто потерялся около журнального языка) изменила форму и порядок... Пошли писать!» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 563).

Вплив т. зв. парадигмальної культури, побудованої на репрезентації, на механічному пересадженні чужих взірців поведінки й життєвого церемоніалу на ґрунт традиції є маркером історичної трансформації в українському суспільстві, що зазнає інтеграції та асиміляції. «Пошла между слобожанами другая жизнь, другие обычаи, все изменилось, все превратилось...» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 564). Перетворення торкнулися навіть організації дозвілля слобідської еліти, зміни, так би мовити, *регули*, світської поведінки, прийомів гостинності, гастрономічних пріоритетів, правил сервірування бенкетів та ін. Причому на відміну від «Пана Халявського» вони пов'язані тут з актуальністю історичного моменту, з конкретними подіями в житті слобідських полків. Окрім того, особливу роль відіграє просторовий маркер, територіальне прив'язування цих подій і «витончених» моделей повсякдення до Харкова як новоутвореного культурно-цивілізаційного центру, відкритого до інонаціональних впливів прикордоння. Слушною є думка Т. Гундорової: «Існує стала тенденція пов'язувати урбанізм і його топологію в українській літературі з перспективою європеїзації та модернізації» (Гундорова, 2020). У річищі урбанізації, постанові міст формується «головний «канон» української історії», побудований на конфлікті «між територіальним та етнічним складником, що проявляється у містах», в яких домінували не українці, а інші народності (Біндер, 2011, с. 182). Цей сформульований австрійсько-українським урбанологом Г. Біндером перехресний канон цілком придатний для розуміння впливу харківського фронтиру на процеси націтворення. XVII ст. «у степових регіонах на сході вважається часом поширення української протодержави під проводом козаків. У цей час виникла також низка міст-фортець, серед яких одне мало особливі перспективи. Це – Харків, у XVII–XVIII ст. найважливіше місто так званої Слобідської України. З одного боку, Слобідська Україна перебуває в контексті козацького періоду, що є однією з основ ідентичності, а з іншого – її політична залежність від Росії та конфліктні стосунки з розташованою західніше у центрі українських земель Гетьманщиною суперечить її позитивній ролі в українському національному наративі» (Біндер, 2011, с. 185). У цьому дещо одіозному висновку все ж прихований ключ до розуміння трансферу, спровокованого колонізацією українців углиб степу і подальшими контактами та етнічним змішуванням. Постає ситуація культурного тигля, зумовленого «появою низки російських прикордонних анклавів «усередині» слобідських полків». Такими включеними до слобідського ареалу, так би мовити, делімітованими поселеннями були Чугуїв, Недригайлів, де в результаті залюднення в середині XVII ст. виникає мовна і

культурна дифузія. «Населення тут змішувалося, асимілювалося більш чисельною групою, відбувалася як «русифікація», так і «українізація» окремих територій» (Маслійчук, 2017, с. 8–9).

Про місця перетину етнонаціональних традицій ідеться в усіх «харківських» текстах Квітки. Однак сутність культурного тигля не вичерпується змішанням, дифузією, у ньому наявні також зіткнення, рушійні для подальшого переналагодження фронтів і остаточної модернізації, себто включення у склад регулярної армії слобідських полків. Ці процеси цілком зрозумілі під кутом зору постколоніальної теорії, адже були засновані на *трансляційній практиці*, «комунікуванні культурних відмінностей, аби допомогти в розумінні соціально-політично-культурних механізмів постімперіального й постколоніального суспільства, зокрема багатокультурності й міграційності» (Kołodziejczyk, 2014, s. 24).

У тексті «Татарских набегов» згадано про придушення слобожанами повстання Кіндрата Булавіна, унаслідок якого колонізація нових земель у напрямку південно-східної межі продовжилася. Не менш важливі згадки про перський похід, турецьку війну та ін. Усі ці конфлікти передбачали перерозподіл кордонів, реформування слобідського війська за імперськими стандартами. В. Маслійчук зазначає, що для «продовження експансії та модернізації імперія потребувала регулярного війська і скасування козацьких автономій, уніфікації управління» (Маслійчук, 2017, с. 12).

Квітка відтворює колонізацію іншого гатунку, асиміляцію імперією Слобідської України. Цей процес мав усі ознаки культурної гібридизації під гаслом європеїзації. Його наслідками стають диглосія, невідповідність слова означуваному явищу або предмету, комічна несумісність по-європейськи витонченої зовнішньої поведінки з традиційними формами культури та дозвілля, з кондовійною патріархальною психологією. До того ж подано це в певному сенсі примусове впровадження чужорідних, невластивих козацькій старшині норм, регулятивів, етикету знову ж таки з карнавальним присмаком. Іронічно налаштований оповідач фіксує абсурдні ситуації, алогічні випадки, нанизуючи їх та створюючи асиметричну модель нібито дуальної ідентичності. Постколоніальний ракурс теж збережено в демонстрації культурно-цивілізаторського впливу на губернських тубільців («начинают несколько образовываться») з боку метрополії: «Сколько туземцы слышали слов, по их понятиям, означавших совсем другое. Сколько выходило замешательств, недоразумений, счетов» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 565). Тут маємо суто імагологічний погляд на мову, виокремлення в її лексичних структурах аспектів етнокультурної поведінки. О. Кіклевич зазначає: «Новий, феноменологічний погляд на мову відійшов від традиції структурної лінгвістики – і на перший план висунув проблему значення як ментальної репрезентації, інтегрованої із системою проявів людської поведінки» (Kiklewicz, 2020, s. 306). Намагання харківського комісара догодити жінці високого чиновника завершується анекдотичним їх непорозумінням, унаслідок чого замість вершків до чаю він дістає діжечку солоних сли-

вок, адже російською слово *сливки* означає і незбиране молоко, і назву фрукта. Комізм підсилений тим, що підлеглий подає пані *сливки* на блюдечку. Невдала комунікативна інтеракція виражається не лише в непорозумінні, а й несприйнятті чужорідної компліментарності по-світському вихованого галантного офіцера *місцевою* елітою. Недолугість асимільованих тубільців, які жили за перейнятими зразками світського дозвілля, але внутрішньо не засвоїли високу культуру, етикет, вишуканість і витонченість поведження, подана письменником карикатурно. Компліментарний пасаж офіцера на адресу *тутешніх* панянок іронічно передає суть примусової й неорганічної європеїзації на імперських теренах: «Вообще приятно смотреть на здешних дам; они, скинув свои прежние платья, являются в общество такими милыми, разубранными, разодетыми...» (Квітка-Основ'яненко, 1981, с. 566). Нерозуміння цього «*решипекту*» панями підкреслює штучність того провінційно-столичного синтезу, культурної колонізації, які здійснювала імперія. Висміюванню піддано також примітивність і предметність мислення старосвітських поміщиків, які в романтичному зізнанні в коханні побачили намір офіцера спокусити їхню дочку. Їм не зрозуміла літературність лавеласа, який «*просил руки у прелестной*», вони чітко відокремлюють шлюб від несерйозної любовної риторики («рука одно, а замужество другое, вещь совсем противоположная...»). Можливо, у цій патріархальній кондовості й побоюванні була цілком виправдана пересторога, особливо з огляду на безчинства та злочини з боку російських *кондукторів, москалів* на теренах Слобідсько-Української губернії в першій половині XVIII ст. Хай там як, але фіксації негативної присутності *чужих* серед *своїх* здійснені в родинному літописі Квіток, а потім розвинуті в окремі хроніки самим письменником («Панна сотниковна»).

Карнавалізація українсько-російського тигля в повісті ніяк не суперечила відтворенню фронтирності як геоантропологічної характеристики нового регіону. Навпаки, показ життя зсередини, так би мовити, в тилу, слугує обрамленням екстенсивної зони тексту, на маргінесах якого відбувається відвойовування кордонів. Природа фронтиру ускладнена амальгамацією Слобожанщини російським культурним елементом, установами нового порядку й виробленням нових стратегій боротьби з номадами. Саме змішання етносів, дуальна модель ідентичності і спровокували феномен фронтиру, який на перших етапах колонізації краю ще не мав ознак стикового пограниччя, зіткнення ментальностей. Квітка констатує, що проти татарської навали повстають і гусари, і арміїці, і ландміліція (російські однодворці), отже, Слобідсько-Українська губернія як більш-менш поліетнічне утворення описано саме в категоріях фронтиру. Антропологічну сутність цього явища влучно сформулював І. Копитов: «Проте існування зон, відкритих для вторгнення та заселення, не створює фронтір автоматично. Фронтір формують його люди, а їх, якщо так можна сказати, продукує метрополія» (Коруттофф, 1987, р. 75).

Висновки. Пограниччя ставало підґрунтям тієї мультикультурної ідентичності, завдяки якій дику орду переможено, Кримське ханство остаточно лік-

відовано, а Слобідсько-Українську губернію перетворено на Харківське намісництво, майже ідеальну модель суспільного порядку й життєустрою. Фронтір слугує особливим маркером так званого харківського тексту української літератури, який доцільно досліджувати з позицій крос-культурного аналізу. Зіткнення Заходу і Сходу, Європи та Азії сприяє полікультурності, етнічному симбіотизму, білінгвізму як неодмінним характеристикам *плавильного казана* або *культурного тигля*. Питома вага різних етнічних елементів і культурних впливів відрізнялася в різні історичні періоди, але мультикультуралізм як ґрунт для співіснування різних спільнот у межах одного регіону завжди супроводжував кшталтування фронтирів, утворення нових просторових проміжків і переходів, семантичного й географічного помежив'я. Перспективи крос-культурного аналізу пов'язані з вивченням рухливості цих кордонів, із повсякчасною актуалізацією щоразу нових семантичних зсувів і з'явою неочікуваних значень і просторових поворотів.

ЛІТЕРАТУРА

- Біндер Г.** Місто, урбанізація та націотворення в Україні. *Україна. Процеси націотворення*. Київ, 2011. С. 182–195.
- Грушевський М.** Твори : у 50 томах. Львів : Світ, 2007. Т. 8. С. 140–172.
- Гундорова Т.І.** Орієнталізм Миколи Хвильового: азійська магістраль «третього Харкова». *Критика*. 2020. № 11–12. С. 12–25. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/orientalizm-mykoly-khvylovoho-aziyatska-magistral-tretoho-kharkova>.
- Квітка-Оснoв'яненко Г.Ф.** Зібрання творів у семи томах. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 6. С. 518–582.
- Kiklewicz, A.** Imagologia a konstruktywizm. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2020. XI/2. S. 305–327.
- Книш І.В.** Номадизм у соціальних та дискурсивних практиках : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00. 03. Київ, 2019. 42 с.
- Kołodziejczyk, D.** Postkolonialny transfer na Europę Środkowo-Wschodnią. *Teksty Drugie*. 2010. № 5. S. 22–39.
- Kopytoff I.** *The African Frontier: The Reproduction of Traditional African Societies*. Bloomington, 1987.
- Лисяк-Рудницький І.** Історичні есе. Том. 1. Київ : Основи, 1994. С. 1–11.
- Лотман Ю.М.** Семиосфера. Санкт-Петербург : Искусство–СПБ, 2000. 704 с.
- Маслійчук В., Єфіменко Г.** Слобідська Україна. Формування українсько-російського кордону. Київ : ЛІКБЕЗ, 2017. 39 с.
- Титар О.В.** Українські національно-культурні ідентичності у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір : дис. ... д-ра філос. наук : 09. 00. 04 ; Харківський національний університет імені Каразіна. Харків, 2016. 493 с.

REFERENCES

- Binder, Gharaljd** (2011). Misto, urbanizacija ta naciotvorennja v Ukrajinі [City, urbanization and nation-building in Ukraine]. *Ukrajinа. Procesy naciotvorennja. – Ukraine. Nation-building processes* (pp. 182–224) Kyiv [in Ukrainian].
- Ghrushevsjkyj, M.** (2007). Ukrajinjskyj rukh na Skhid. Rozselennja za moskovsjoju ghranyceju do 1648 r. [Ukrainian movement to the East. Settlement on the Moscow

- border until 1648]. In M. Ghrushevs'kyj, *Tvory – Collected works* (Vols. 1–50; Vol. 8), (pp. 150–172). Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Ghundurova, T.I.** (2020). Orijentalizm Mykoly Khvylyjovogho: azijatsjka magistralj «tretjogho Kharkova» Mykola Khvylovy's Orientalism [*The Asian Highway of the «Third Kharkiv»*] Retrieved Desember 14, 2020, from <https://krytyka.com/ua/articles/orientalizm-mykoly-khvylovoho-azyatska-magistral-tretho-kharkova> [in Ukrainian].
- Kvitka-Osnov'janenko, Gh.F.** (1981). *Zibrannia tvoriv [Collected works]* (Vols. 1–7; Vol. 6), (pp. 518–582). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Kikiewicz, A.** (2020). Imagologia a konstruktywizm [Imagology and constructivism]. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. XI/2, pp. 305–327 [in Polish].
- Knysh, I.V.** (2019). *Nomadizm u socialjnykh ta dyskursywnykh praktykakh [Nomadism in social and discursive practices]* (Extended abstract of Doctors thesis). Kyjiv: Nacional'nyj pedagoghichnyj universytet imeni M. P. Draghomanova [in Ukrainian].
- Kołodziejczyk, D.** (2010). Postkolonialny transfer na Europę Środkowo-Wschodnią [Postcolonial transfer to Central and Eastern Europe]. *Teksty Drugie. № 5*, pp. 22–39 [in Polish].
- Kopytoff I.** (1987). *The African Frontier: The Reproduction of Traditional African Societies*. Bloomington [in English].
- Lysjak-Rudnyckyj, I.** (1994). *Istorychni ese [Historical essays]*. (Vol. 1.), (pp. 1–11). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Lotman, Yu.M.** (2000). *Semiosfera [Semiosphere]*. Saint-Petersburg: Iskusstvo – SPB [in Russian].
- Maslijchuk, V., Jefimenko, Gh.** (2017). *Slobidsjka Ukrajina. Formuvannja ukrajinsjko-rosijsjkogho kordonu [Slobidska Ukraine. Formation of the Ukrainian-Russian border]*. Kyiv: LIKBEZ [in Ukrainian].
- Tytar, O.V.** (2016). *Ukrajinsjki nacionaljno-kuljturni identychnosti u konteksti ghlobalizaciji: filosofsjko-antropologhichnyj vymir [Ukrainian national and cultural identities in the context of globalization: a philosophical and anthropological dimension]* (Doctoral dissertation). Kharkiv: Kharkivs'kyj nacional'nyj universytet imeni Karazina [in Ukrainian].